

В.В.БЕЗДРАВКО*

**А.О.ВВЕДЕНСЬКИЙ:
ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ІСТОРИК-ЕРУДИТ
І РАДЯНСЬКИЙ ПРОФЕСОР**

У статті висвітлено життєвий шлях та актуалізовано творчий доробок виховання наукової школи С.Ф.Платонова професора Київського державного університету Андрія Олександровича Введенського у сфері економічної історії, дипломатики, джерелознавства, інших спеціальних історичних дисциплін, окреслено значення праць дослідника для розвитку історичної науки.

Андрій Олександрович Введенський (1891–1965 рр.) увійшов в історичну науку в непростий період її існування, коли відбувався ретельний перегляд усталених схем організації академічної й університетської сфер, утверджувалися «єдино правильні» теоретико-методологічні засади, проходили революційні суспільні зміни. Присвячені А.О.Введенському біографічні розвідки розповідають про різні життєві віхи дослідника, утім стверджувати про достатню й усебічну репрезентацію цієї цікавої персоналії в науці не доводиться¹. Більшість тих, хто вивчав його творчість, справедливо згадували про нього в контексті студій з історії науки 1920–1930-х рр., «академічної справи», економічної історії Росії, спеціальних галузей історичних знань². Для того, щоби збагнути зміст наукових поглядів А.О.Введенського і зрозуміти чинники їх формування, слід удатися до біографічного екскурсу, спрямувавши увагу на його освіту й науково-педагогічний досвід. І тоді, вочевидь, відкриються нові цікаві історіографічні сюжети.

** Бездрабко Валентина Василівна – доктор історичних наук, професор, директор інституту державного управління і права Київського національного університету культури і мистецтв, провідний науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства Державної архівної служби України.*

E-mail: valentbez@rambler.ru

¹ *Баженова Ю.Г.* Життя і наукова діяльність А.О.Введенського // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія «Історія». – 2005. – Вип.81. – С.69–71; *Бездрабко В.В.* Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти. – К., 2010. – С.83–104; *Її ж.* Наукова творчість А.О.Введенського: історіографічний вимір // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип.19. – С.185–215; *Бондарчук В.В.* Історик-документознавець Андрій Введенський (1891–1965): до 120-річчя від дня народження // Архіви України. – 2011. – С.210–225; *Даниленко В.М.* Введенський Андрій Олександрович // Вчені Інституту історії України: Біобібліограф. довідник. – К., 1998. – С.31–32 (Українські історики; вип.1); *Войцехівська І.* Введенський Андрій Олександрович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліограф. довідник. – К., 2007. – С.98–99; Уральский государственный университет в биографиях. – Екатеринбург, 1995. – С.217–218; *Перевалов В.А.* Историк А.А.Введенский в Уральском университете // Вестник Уральского государственного университета. – 2000. – №16. – С.150–154; *Его же.* Историк и педагог А.А.Введенский: к 110-летию со дня рождения // Четвёртые Татищевские чтения. – Екатеринбург, 2002. – С.116–121; *Его же.* Проблемы аграрной истории России XVI–XVII вв. в научном творчестве А.А.Введенского // Всероссийское научно-практическое совещание по вопросам изучения и издания писцовых книг и других историко-географических источников. – Вологда, 2002–2003. – С.32–36; *Писаренко Э.Е.* Генеалогия дома Строгановых в научном наследии А.А.Введенского // Генеалогия: источники, проблемы, методы исследования. – Москва, 1989. – С.133–136; *Стрельский Г.В.* Введенський Андрій Олександрович // Історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: минуле і сьогодення (1834–2004 рр.). – К., 2004. – С.168 та ін.

² *Перченко Ф.Ф.* «Дело Академии наук» и «великий перелом» в советской науке // Трагические судьбы: репрессированные учёные Академии наук СССР. – Москва, 1995. – С.201–235.

Із власноруч заповненого доктором історичних наук, професором Київського державного університету А.О.Введенським особового листа з обліку кадрів, а також автобіографії, що зберігаються у фондах університетського архіву, дізнаємося, що Андрій Олександрович народився 21 липня (за н.ст.) 1891 р.³ у російському губернському місті – Пермі, у родині незаможної провінційної інтелігенції – земських фельдшерів, які працювали в місцевій Олександрівській лікарні⁴. Рання смерть батька – Олександра Івановича (1909 р.)⁵ не стала на заваді бажанню сина здобути освіту, хоча й змусила його постійно думати про «хліб насущний» і можливість виживання за умов відсутності коштів для безтурботного студентського життя.

Дитячі роки майбутнього історика пройшли в Пермі – тоді невеликому місті в російській глибинці на річці Камі. Після успішного закінчення губернської чоловічої класичної гімназії (засновано 1808 р.)⁶ у 1912 р. за матеріальної підтримки рідні А.О.Введенський вступив на історико-філологічний факультет (історичне відділення) Санкт-Петербурзького імператорського університету, обравши основною спеціальністю історію Росії⁷. У той час зірками першої величини тут були широко знані в російських і зарубіжних фахових колах Микола Іванович Карєєв (1850–1931 рр.), Олександр Сергійович Лаппо-Данилевський (1863–1919 рр.), Микола Петрович Лихачов (1862–1936 рр.), Олександр Євгенович Пресняков (1870–1929 рр.), Сергій Федорович Платонов (1860–1933 рр.), Олексій Олександрович Шахматов (1864–1920 рр.) та багато інших, імена яких знаменують основоположне значення для становлення модерних шкіл і течій, самобутнього розвитку науки й вільної від догм думки.

Складний революційний час із багатьма радикальними перетвореннями, спричиненими особливостями епохи, відбився на навчанні А.О.Введенського, у першу чергу на формальному рівні. На тлі більшовицьких освітніх експериментів реорганізація Санкт-Петербурзького імператорського увінчалася початком доби Петроградського державного університету, а історико-філологічного факультету – відкриттям факультету суспільних наук (1919 р.) на чолі з авторитетним істориком-антикознавцем професором Сергієм Олександровичем Жебелєвим (1867–1941 рр.)⁸, який і судилося закінчити майбутньому науковцеві 1 серпня 1920 р. Маємо зазначити, що в навчанні Андрія Олександровича була перерва, пов'язана, за припущенням В.О.Перевалова, із революційними подіями у країні⁹. «Пізнє» закінчення університету пояснюється ще й

³ Стосовно року народження А.О.Введенського зустрічаються суперечливі дані. Окрім відомої дати 1891 р. у документах фігурують ще 1887 та 1890 рр.

⁴ Див. особову справу Андрія Олександровича Введенського: Архів Київського національного університету ім. Т.Шевченка (далі – Архів КНУ). – Спр.77. – Арк.1.

⁵ Мати Андрія Олександровича померла в 1922 р.

⁶ Старейшее учебное заведение г.Перми: к столетию Пермской мужской гимназии (1808–1908). – Пермь, 1908. – 229 с.

⁷ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.1.

⁸ Фролов Э.Д. Учёная деятельность академика Сергея Александровича Жебелёва (к 130-летию со дня рождения) // Жебелёвские чтения-1 (научные чтения памяти академика С.А.Жебелёва): Тезисы докл. науч. конф. 28–29 октября 1997 г. – Санкт-Петербург, 1997. – С.3–10.

⁹ Перевалов В.А. Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.150.

сімейним статусом майбутнього історика. Важливі особисті події – одруження з Єлизаветою Олександрівною (1896 р.н.) у 1916 р. та народження першої доньки – Ніни (1917 р.н.), а згодом і другої – Ірини (1926 р.н.)¹⁰, спонукали чоловіка й батька сімейства дбати про родинний добробут більше, аніж про це доводилося думати необтяженим шлюбними зобов'язаннями однокурсникам Андрія Олександровича.

У свідоцтві про закінчення факультету суспільних наук Петроградського університету зазначається, що випускник А.О.Введенський виконав усі залікові вимоги навчального плану з дисциплін загального гуманітарного (логіка, психологія, вступ до філософії, історія давньої та нової філософії, історія мистецтв), історичного (історія Греції, Риму, Сходу, російська історія, філософія і методологія історії, історія церкви, Візантії, слов'янських народів, нова історія, історія середніх віків) та філологічного (грецька, латинська мови, вступ до мовознавства, література «грецького автора» й «латинського автора», історія західноєвропейської літератури, російської словесності) блоків, спеціального питання з російської історії (джерела Уложення царя Олексія Михайловича), п'яти просемінаріїв із російської історії, нової історії, нової російської літератури, історичної географії¹¹.

Обов'язковим пунктом атестації студента-випускника університету було виконання кваліфікаційної дипломної роботи, що й мала продемонструвати якісний рівень систематизації історико-філологічних знань і володіння техніками їх здобуття. Керівником магістерської дисертації А.О.Введенського став авторитетний історик член-кореспондент Російської АН (1920 р.) Олександр Євгенович Пресняков, ім'я котрого заслужено асоціюється зі знаними й популярними в наукових колах студіями з історії Давньої Русі, зокрема її північно-східної частини, Московської централізованої держави та регіональної історії, а також багатьма колоритними історичними портретними полотнами, присвяченими дому Романових¹². Надалі неодноразово доля випробовуватиме стосунки між О.Є.Пресняковим і А.О.Введенським, учителем і учнем, змінюючи ракурс їх розгортання залежно від історичних часів, запитів та впливів нового суспільства. Саме Олександрові Євгеновичу значною мірою буде зобов'язаний А.О.Введенський можливістю продовження перебування у стінах alma mater із перспективою здобуття наукового ступеня та права викладання у вищій школі, першим місцем роботи як науково-педагогічного працівника та іншими, не менш важливими, знаковими життєвими подіями.

¹⁰ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.2 зв.; Науковий архів Інституту історії України НАНУ (далі – НА ПУ НАНУ). – Ф.1. – Оп.1-л. – Спр.234. – Арк.2 зв.

¹¹ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.12–13.

¹² Див.: Пресняков А.Е. Царственная книга, её состав и происхождение. – Санкт-Петербург, 1893; *Его же*. Княжое право в Древней Руси: очерки по X–XII векам. – Санкт-Петербург, 1909 (нове вид.: Москва, 1993 р.); *Его же*. Правительствующий Сенат в царствование Елисаветы Петровны // История Правительствующего Сената. – Санкт-Петербург, 1911; *Его же*. Московское царство. – Петроград, 1918; *Его же*. Образование Великорусского государства: очерки по истории XIII–XV столетий. – Москва, 1918 (нове вид.: Москва, 1998 р.); *Его же*. Александр Первый. – Петроград, 1924; *Его же*. Апогей самодержавия. Николай I. – Ленинград, 1925; *Его же*. 14 декабря 1825 г. – Москва; Ленинград, 1926; *Его же*. Лекции по русской истории. – Т.1–2. – Москва, 1938–1939; *Его же*. Российские самодержцы. – Москва, 1990 та ін.

Запропоновану А.О.Введенським тему дипломної роботи О.Є.Пресняков, який доволі толерантно ставився до дослідних уподобань студентів, підтримував, у результаті чого світ побачила розвідка про соляні промисли в Пермському краї XVI–XVIII ст.¹³ Перша історико-економічна синтеза Андрія Олександровича виявилася успішною. Тут, поміж іншого, знайшлося місце для загальної характеристики історико-географічних чинників еволюції економіки російської Півночі та глибокого осягнення становлення й розвитку солепромисловості на регіональному рівні з прицілом на з'ясування значення місцевих чинників для всеросійського ринку. Успішно захистивши дипломну роботу, А.О.Введенський розпочав кар'єру інтелектуала, багато у чому типову для свого часу, проте й неповторну, як у кожному індивідуальному випадку.

Сучасники відзначали непідробне прагнення Андрія Олександровича ввійти в коло осіб, наближених до відомого вченого Сергія Федоровича Платонова, котрий на той час залишався чи не найвпливовішою постаттю серед істориків Петрограда, негласно контролював кадрову розстановку в університеті, і, згідно з посадовими обов'язками, опікувався архівами й бібліотеками «північної столиці» Росії та очолював авторитетні фахові часописи, різної форми наукові об'єднання – Спільку російських архівних діячів, Археографічну комісію, Російське археологічне товариство, Комітет із вивчення давньоруського живопису тощо¹⁴. Вибіркове ставлення С.Ф.Платонова до колег породжувалося власними думкою й уподобаннями та рекомендаціями авторитетних в його очах осіб, що значно звужувало коло «платонівців», тих, хто безпосередньо з ним контактував, а стати відвідувачем «салонів» історика було, без перебільшення, великою честю. Навіть для вчених з іменем, наприклад М.П.Лихачову, тривалий час відмовлялося у спілкуванні¹⁵.

Відчутним було й розходження у виборі наукових інтересів. Якщо С.Ф.Платонов завжди наполягав на першочерговому для історика значенні джерелознавчих студій, то Андрій Олександрович, піддавшись впливу О.Є.Преснякова як лідера нового наукового напрямку в петербурзькій історичній школі, не применшуючи значення дослідів над джерелами, більше тяжів до вивчення загальних проблем історичного процесу. Заради справедливості залишимо на цих сторінках ще одну історіографічну ремарку. Сам же С.Ф.Платонов, незважаючи на виняткове ставлення до джерелознавчої проблематики, своїми найвідомішими «творами-перепустками» в науковий світ – «Давньоросійські сказання й повісті про Смутний час XVII ст. як історичне джерело» (магістерська дисертація 1888 р.) та «Нариси з історії Смути у Московській державі XVI–XVII ст.» (докторська дисертація 1899 р.), продемонстрував компроміс між петербурзькими традиціоналізмом і новаторством. До того ж політичні вподобання А.О.Введенського, забарвлені легкою симпатією до більшовиків, відрізнялися від орієнтирів Сергія Федоровича (хоча він так само, як і переважна більшість учених, котрі «не відгукнулися» на

¹³ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.13.

¹⁴ Брачёв В.С. Служители исторической науки: Академик С.Ф.Платонов: Профессор И.Я.Фроянов. – Санкт-Петербург, 2010. – 768 с.; *Его же*. Сергей Фёдорович Платонов // Отечественная история. – 1993. – №1. – С.35–47; Шикман А.П. Деятели отечественной истории: Биограф. справ.: В 2 т. – Т.2. – Москва, 1997. – 199 с. та ін.

¹⁵ Архив Управления Федеральной службы контрразведки по Санкт-Петербургу и области (далі – Архив УФСБ по СПб. и обл.). – Д.П-65245. – Т.7. – Л.362.

«пропозицію» залишити країну, уважаючи можливою співпрацю з новою владою заради служінню народу), що віддаляло його від С.Ф.Платонова. Відтак бажання А.О.Введенського стати для останнього «своїм» виглядало утопічним.

Маловідомим фактом біографії історика є виконання Андрієм Олександровичем функцій завідувача Пермського губернського архіву в період із 1917 по 1919 рр., тобто до вступу в Перм армії адмірала О.В.Колчака¹⁶. Як так сталося, що А.О.Введенський перервав навчання та повернувся до рідного міста, можна лише здогадуватися. Проте не позбавлене здорового глузду припущення, пов'язане з відкриттям 1917 р. у Пермі філії Петроградського університету, чим особисто опікувався С.Ф.Платонов. Заразом відомий учений цікавився місцевим губернським архівом, його фондами та станом їх збереження. Цілком імовірно могла бути їх співпраця у царині розв'язання нагальних проблем архівістики.

Це був непростий для архівної справи Пермського краю, як, власне, і країни загалом, час. Зусилля архівістів передусім спрямовувалися на пошук і порятунок архівів ліквідованих установ дореволюційної Росії, забезпечення належних умов зберігання документів. Рятуючи приватні матеріали від загибелі, історики вдалося ознайомитись із документальною спадщиною відомої родини Строганових, яка настільки вразила його обсягом і багатством зібраного, що визначила захоплення на все життя¹⁷. Вивчаючи колекцію рукописного зібрання російського історика, краєзнавця, голови Пермської вченої архівної комісії Олександра Олексійовича Дмитрієва (1854–1902 рр.), А.О.Введенський підготував низку цікавих публікацій з історії Пермі Великої та зауральської частини губернії¹⁸. Ідеться про економічні нариси минувшини краю й торговий дім Строганових, історію колонізації Уралу, розвиток уральських міст тощо¹⁹, які за змістом відчутно перегукувалися зі студіями О.О.Дмитрієва, що побачили світ на шпальтах місцевих видань «Пермская старина» та «Пермская летопись». Праці вигідно вирізнялися широкою джерельною базою, її ретельним аналізом, логічністю викладу та раціональною аргументованістю висновків, пробами оновлення пізнавального інструментарію й історичної теорії²⁰. Безперечно, студії вихованця Казанського університету, історика за покликанням О.О.Дмитрієва, справили значний вплив на творчість А.О.Введенського.

Наукові успіхи й педагогічний хист, що виявилися в результаті перших дослідних і дидактичних практик А.О.Введенського, уможливили його дальше перебування в університетських стінах при кафедрі російської історії для здобуття наукового ступеня. Від 1 листопада 1920 по 4 травня 1922 рр. він готувався до викладацької діяльності²¹. Так старші колеги – професори Михайло Олександрович Полієвктов (1872–1942 рр.), Олександр Євгенович Пресняков та Сергій Вікторович

¹⁶ Государственный архив Пермской области (далі – ГАПО). – Ф.Р-790. – Оп.1. – Д.2869. – Л.1.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Введенский А.А. Урало-Печорский край на рубеже XIX–XX вв. // Научные записки Киевского университета. – 1946. – Т.V. – Вып.2; *Его же*. Библиотека и архив у Строгановых (с приложением текстов трёх документов и описей старопечатных и рукописных книг) в XVI–XVII веках // Север (Вологда). – 1923. – №3. – С.69–115; *Его же*. Об архивах Приуралья (Письмо из Перми) // Дела и дни. – Петроград, 1920. – Кн.1. – С.365–371 та ін.

²⁰ Попов М.Я. А.А.Дмитриев: биографический очерк // Труды Пермской учёной архивной комиссии. – Пермь, 1902. – Вып.V. – С.3.

²¹ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.1 зв.

Рожественський (1868–1934 рр.), висловили повагу до таланту випускника університету, рекомендуючи його в аспірантуру. Під керівництвом О.Є.Преснякова тривала копітка робота з архівними джерелами, їх опрацювання в дусі петербурзької історичної школи – відновлення «права джерела» попри історіографічну традицію. Концепційні й методологічні вподобання керівника, автора численних розвідок різного формату з історії права, до певної міри вплинули на зміст і форму викладу розроблюваної А.О.Введенським теми. Солідаризуючись із науковою гіпотезою О.Є.Преснякова щодо об'єктивної даності факторів розвитку права в російській державі, молодий учений екстраполював їх на пізній період історії Московського царства (фактично XVII ст.), «приправляючи» дослідження розлогіми історичними й історіографічними коментарями, аргументуючи їх солідною джерельною базою. Студентське захоплення історією держави та права переросло у серйозне, новаторське за змістом і побіжно апробоване науково-методичними підходами дисертаційне дослідження, подане для підтвердження права читання лекцій (*pro venia legendi*)²².

Магістерська дисертація Андрія Олександровича Введенського – «Монастирський стряпчий XVI–XVII ст.» (1921 р.)²³, присвячена формуванню в російських землях інституту адвокатури, не тільки здобула схвальну оцінку колег, але й була рекомендована до друку для ознайомлення широкого наукового загалу на шпальтах престижного «Русского исторического журнала», головним редактором якого на той час був С.Ф.Платонов. За сприяння беззаперечних корифеїв російської історичної науки – О.Є.Преснякова та С.Ф.Платонова, у 1921 р. дисертаційне дослідження А.О.Введенського було опубліковане у сьомій книзі згаданого часопису з приміткою про його присвяту світлій пам'яті ще одного вчителя автора – Олександра Сергійовича Лаппа-Данилевського²⁴.

За результатами успішного захисту магістерської дисертації в Петроградському університеті 1923 р. з'явився документ, підписаний істориком О.Є.Пресняковим, що засвідчував належний рівень наукової підготовки А.О.Введенського²⁵. Характерний набір рекомендаційних фраз коротко віддзеркалював визнання учителем старань свого учня, що сприяло його входженню в коло петроградської інтелігенції, університетське наукове середовище. Із легкої руки Олександра Євгеновича Преснякова Андрій Олександрович став «університетською людиною» з устремлінням увійти у професорську корпорацію петроградської *terra universitatis*.

Типовим у цьому випадку був учинок А.О.Введенського, котрий у 1915–1918 рр., на тлі знакових подій в особистому житті, про що йшлося вище, розпочав викладати історію слухачам Троїцьких загальноосвітніх курсів. Практично впродовж 1915–1929 рр. А.О.Введенський, паралельно до зайнятості у вищій школі та наукових установах, мав різної тривалості співпрацю із закладами середньої освіти, беручись за викладання не тільки історії, але й латини, географії, суспільствознавства, соціології, історії праці та інших дисциплін, що свідчить

²² Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.3.

²³ *Перевалов В.А.* Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.135.

²⁴ *Введенский А.А.* Монастырский стряпчий (из истории древнерусской адвокатуры) [посвящается памяти А.С.Лаппо-Данилевского] // *Русский исторический журнал.* – 1921. – Кн.7. – С.31–60.

²⁵ *Бездрабко В.* Наукова творчість А.О.Введенського: історіографічний вимір // *Історіографічні дослідження в Україні.* – К., 2008. – Вип.19. – С.200.

про наполегливе бажання поліпшити матеріальний стан родини. Сумлінне виконання вчительських обов'язків, поважне ставлення колег, неординарні педагогічні здібності спричинили в різні часи пропозиції займати керівні посади за сумісництвом. Наприклад, достеменним фактом є те, що впродовж 1919–1920 рр. А.О.Введенський був завідувачем навчальної частини 14-ї, а в 1922–1926 рр. йому довелося погодитися навіть на посаду директора 10-ї єдиної трудової школи²⁶.

Не приєднавшись до потужної хвилі еміграції інтелігенції на рубежі 1920-х рр., історик залишився на Батьківщині й упродовж 1920–1930-х рр. робив кар'єру науковця та педагога. Першим місцем його роботи на постійній основі, згідно з пропозицією О.Є.Преснякова²⁷, став науково-дослідний інститут історії (1921–1925 рр.) при Петроградському університеті, де від 4 травня 1922 й до 1 травня 1923 рр. А.О.Введенський перебував на посаді наукового співробітника II розряду історико-побутового відділу. Зауважимо, перші роки існування установи проходили під знаком колосальних організаційних зусиль її директора О.Є. Преснякова, що мали на меті налагодити нормальне функціонування, чого досягти було непросто через відсутність належної матеріально-технічної бази. Відтак про реалізацію інститутом серйозних наукових проектів говорити не доводиться. Здебільшого робота дослідників обмежувалася розробленням тем у межах власних фахових інтересів та звітуванням через оприлюднення доповідей і повідомлень на зібраннях відділів інституту, які лише в 1923–1924 рр. почали відбуватися регулярно. Із відгуків колег дізнаємося, що Андрій Олександрович виявив себе «цілком самостійним дослідником в обраній ним спеціальності – російській історії» і може бути визнаний достатньо підготовленим для наукової діяльності й викладання у вищих навчальних закладах²⁸.

На тлі захоплення загальною історією Росії поступово відбувалася переорієнтація інтересів дослідника, скерованих із середини 1920-х рр. на економічну історію. Це підтверджує тематика його тогочасних студій, опублікованих у періодичних фахових виданнях, монографічних досліджень, діяльність в університетському інституті історії, а згодом як позаштатного наукового співробітника I розряду й у Ленінградському науково-дослідному інституті марксизму (1929–1930 рр.), із часом реорганізованому в Ленінградський інститут червоної професури (1930–1938 рр.). Бібліометричний аналіз праць А.О.Введенського цього періоду свідчить про остаточне окреслення кола наукових інтересів, особливу увагу до субдисципліни – історії виробничих відносин та матеріального виробництва, підпорядкованої політичній історії. Якщо початково праці здебільшого стосувалися джерельної бази й історіографії економічної історії Північної Росії²⁹, найвиразнішою ознакою яких було прагнення Андрія Олександровича до якнайповнішого виявлення історичних джерел та критичного розгляду досягнень колег, зосереджених на студіюванні дотичної проблематики, то згодом вони присвячувалися розробленню часткових, звичних і оригінальних тем у руслі

²⁶ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.19.

²⁷ О.Є.Пресняков – один із засновників і директор науково-дослідного інституту історії при Петроградському університеті в період із 1921 по 1925 рр.

²⁸ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.31–31 зв.

²⁹ Див., напр.: *Введенский А.А.* Библиотека и архив у Строгановых (с приложением текстов трёх документов и описей старопечатных и рукописных книг) в XVI–XVII веках. – С.69–115; *Его же.* Об архивах Приуралья (Письмо из Перми). – С.365–371 та ін.

головного дослідного інтересу – світського вотчинного господарства Строганових XVI–XVII ст.

Бажання детально та найвправніше зафіксувати історичні факти, щонайретельніше обґрунтувати конкретний сюжет згідно з постулюванням причинної зумовленості розвитку суспільства і держави, передусім від економічних чинників, наштовхує на думку, що мислення історика «вивірялось» універсальною методологією позитивізму, обтяженою марксистськими ідеями й принципами географічного детермінізму К. фон Ріттера та Ф.В.Ратцеля. Згідно з позицією А.О.Введенського, соціоформування роль в історії належить певній об'єктивній реальності, на яку впливають суб'єктивні умовності, продуковані «маленькою особою» та «великими людьми». Визнання рівнозначності подвійного (об'єктивного й суб'єктивного) характеру причинності історичних подій свідчить про поєднання автором концепцій загальної й локальної економічної історії з мікроісторичним підходом та увагою до історії повсякдення, ґрунтованих на наскрізному вивченні історичних джерел. Зроблені нами зауваги виразно доповнюють назви найвагоміших студій історика, датованих 1920-ми рр., які віддзеркалюють цікавість до загальних питань з історії праці в російських землях (зокрема північних) XVI–XVII ст.³⁰ та специфічних синтез про персоніфікований, особистісний субстрат у соціально-економічних процесах³¹.

Із початком осіннього семестру 1926–1927 навч. року А.О.Введенському на решті вдалось обійняти посаду приват-доцента кафедри історії народів СРСР історичного факультету Ленінградського університету. Окрім лекцій із російської історії (переважно періоду до 1861 р.) він мав у педагогічному навантаженні ще й курси зі спеціальних історичних дисциплін, зокрема дипломатики. Треба сказати, що ці студії стануть для А.О.Введенського улюбленою «рятівною схованкою», особливо в роки непростих кон'юнктурних коригувань владою тематики історичних досліджень та їх змісту³².

³⁰ *Введенский А.А.* Торговый дом XVI–XVII веков. – Петроград, 1924. – 182 с.; *Его же.* Значение Вологды как крупного торгового-промышленного центра на Севере, и роль Строгановых в Вологде в XVI–XVII веках // Север. – 1928. – Кн.7/8. – С.30–49 та ін.

³¹ Див.: *Введенский А.А.* Иконные горницы у Строгановых в XVI–XVII вв. // Материалы по истории русского искусства. – Ленинград, 1928. – Вып.1: Искусство XVI века. – С.55–65; *Его же.* Заметки по истории труда на Руси XVI–XVII вв.: Наёмные рабочие в крестьянском хозяйстве: Наёмный труд в крупном хозяйстве // Архив истории труда в России. – Петроград, 1925. – Кн.6/7. – С.12–26; *Его же.* Труд и быт // Горнорабочий (Москва). – 1925. – №44/45. – С.35–40; *Его же.* Трудовая деятельность стряпчих в северорусских монастырях XVI–XVII вв. (Из истории древнерусской адвокатуры) // Север. – 1923. – Кн.1. – С.36–64 (окрема відбитка: Вологда, 1923. – 31 с.); *Его же.* Происхождение Строгановых // Там же. – Кн.2. – С.63–84 (окрема відбитка: Вологда, 1923. – 24 с.); *Его же.* Аника Строганов в своём Сольвычегодском хозяйстве // Сборник статей по русской истории, посвящённый С.Ф.Платонову. – Петроград, 1922. – С.90–113; *Его же.* Служащие и работные люди у Строгановых в XVI–XVII веках // Труд в России: исторические сборники. – Петроград, 1924. – Кн.1. – С.54–71; *Его же.* Библиотека и архив у Строгановых (с приложением текстов трёх документов и описей старопечатных и рукописных книг) в XVI–XVII веках. – С.69–115; *Его же.* Об архивах Приуралья (Письмо из Перми). – С.365–371 та ін.

³² *Введенский А.* Подлог и фальсификация исторических документов в Грузии в первой половине XIX в. // Труды Тбилисского государственного университета. – Тбилиси, 1940. – Т.XV. – С.53–79; *Его же.* Мой ответ Н.П.Лихачёву // Исторический сборник. – Ленинград, 1934. – Т.3. – С.282–285; *Его же.* Фальсификация документов в Московском государстве XVI–XVII вв. // Проблемы источниковедения. – Москва; Ленинград, 1933. – Т.1. – С.85–109 (Труды историко-археографического института АН СССР, т.9); *Введенский А.О.* Підробка і фальсифікація історичних документів на Україні і в Білорусії в XVI–XVII ст. // Наукові записки: Іст. зб. – К., 1939. – Т.ІІІ. – С.77–112; *Його ж.* З минулого російської дипломатики // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С.922–937 (Зб. іст.-філол. від. УАН, №51).

В.О.Перевалов на підставі вивчення документів, які зберігаються в Державному архіві Свердловської області, на основі клаптикових, уривчастих свідчень припустив, що А.О.Введенський дотримувався демократичних поглядів, ніколи безмежно не симпатизуючи більшовицькій владі³³. Із цим висновком дисонує, наприклад, публічна підтримка Андрієм Олександровичем «прогресивно мислячих червоних професорів», на відміну від жорсткого ставлення до «боягузливих дворянських істориків, пристосуванців до догм офіційної ідеології»³⁴. Уникаючи історіографічного спотворення в такій делікатній справі, як вплив ідеології на науковий світогляд, удамося до розлогого цитування відгуку на студії з дипломатики одного з найвидатніших дослідників початку ХХ ст.: «М.П.Лихачов є представником того етапу розвитку дворянської історіографії, коли вона у своєму підйомі націоналістичних устремлінь, що доходили до шовінізму, розбиває на друзки зношені й ті, що стали тепер непотрібними, фальшиві обладунки російського дворянства. Наукові прийоми М.П.Лихачова в дипломатичному вивченні, які мали своїм результатом викриття історичних фальшивок, засновано на традиціях класичної церковно-дворянської дипломатики Мабільйона та інших учених цієї школи абсолютизму. Буржуазна, головним чином німецька, дипломатика, яку М.П.Лихачов прекрасно знав, не користується повагою в автора і не вплинула на його дипломатичні прийоми. Гадаємо, що у цьому випадку певний політичний світогляд детермінував і визначав методологічні прийоми»³⁵. Тут же натрапляємо на неприйнятне для здорового глузду звинувачення М.П.Лихачова в ... антисемітизмі, літературних містифікаціях тощо. З огляду на час появи публікації – 1933 р. – можна припустити, що виступ проти заслуженого академіка у продовжуваному виданні Археографічної комісії АН СРСР «Проблемы источниковедения» був замовним. Проте на той час учений уже відбував покарання в Астрахані через причетність до «академічної справи»³⁶, тож доводити його «антирадянськість» навряд чи було потрібно для влади справою на тлі тогочасних грандіозних розправ над суспільством. Розуміння специфіки часу пом'якшує наші висновки щодо моралі А.О.Введенського, оскільки сам дослідник перебував в умовах реально жорсткого контролю державної влади над думкою та вчинками пересічних людей і неординарних особистостей.

Достеменно відомо, що А.О.Введенський не брав участі в революційних рухах, не був членом комуністичних спілки молоді та партії. Доволі рідкісним і вражаючим як для того часу явищем була відсутність у професора радянської доби партійного квитка. Пояснити це соціально-політичною індіферентністю не видається можливим, адже Андрій Олександрович завжди був громадським активістом³⁷. Вочевидь, тут ідеться саме про принципове ставлення його до членства в компартії.

³³ Перевалов В.А. Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.137.

³⁴ Введенский А.А. Фальсификация документов в Московском государстве XVI–XVII вв. – С.85–109.

³⁵ Цит. за: Лихачёв Н.П. По поводу статьи «Фальсификация документов в Московском государстве XVI–XVII вв.» // Исторический сборник. – 1934. – Т.2. – С.294.

³⁶ Чернобаев А.А. Историки России XX века: Биобиблиограф. словарь: В 2 т. – Саратов, 2005. – Т.1 (А–Л). – С.542–543.

³⁷ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.5.

Характерною рисою Петрограда – Ленінграда 1920-х рр. була доволі жвава неформальна творча діяльність істориків як природний спосіб спілкування інтелігенції, виплеканий на ґрунті давнього, ще з початку XIX ст., салонно-гурткового стилю життя столичної еліти. До складу одного з таких об'єднань – гуртка молодих істориків, переважно дослідників минувшини Росії й історії права, увійшов у 1921 р. і А.О.Введенський. У спогадах тодішнього гуртківця – історика та бібліографа Наталії Сергіївни Штакельберг (1897–1978 рр.), зустрічаємо заувагу, що членами об'єднання фактично були «всі, залишені в університеті при кафедрах російської історії та історії російського права»³⁸.

Треба сказати, що проведення зібрань гуртківців удома – наслідок особливої ситуації, що склалася в результаті внутрішніх соціальних катаклізмів. На початку 1920-х рр. нова влада не спроможна була належним чином матеріально забезпечити навчальні установи, у тому числі й Петроградський університет, що призвело до ускладнень «стосунків» між установою і службами міського господарства. Через відсутність опалення у холодну пору року слухачів в аудиторіях збиралося обмаль. Уболівання за справу змушувало професуру вдаватися до проведення занять, іспитів, заліків, консультування з написання магістерських дисертацій за межами навчального закладу, переважно у себе вдома. Між іншим, на одному з таких занять в історика-кавказознавця професора М.О.Полієвктова, який йому прищепив інтерес до вивчення історичних джерел Грузії, Андрій Олександрович спільно зі Н.С.Штакельберг обговорили ідею створення гуртка молодих істориків, попередньо озвучивши цю думку й у «семінарії Рождественського»³⁹. Як згадувала Наталія Сергіївна, «Введенський був старшим [...] роками і випуском, знав багатьох, тому міг назвати чимало російських істориків та юристів, котрі тяжіли до російської історії або ж спеціалізувалися з історії російського права»⁴⁰. «Неформальне наукове об'єднання» (у складі 25–35 осіб) не переслідувало політичних цілей і мало суто академічний характер. Початково склалася традиція читання оригінальних доповідей, повідомлень університетської молоді, які до цього не оприлюднювалися, та їх обговорення в неофіційній атмосфері. Пізніше, уже на допиті в органах держбезпеки, С.Ф.Платонов, як один із найважливіших фігурантів у сфабрикованій «академічній справі», зробить заяву, що найбільшим прагненням молодих дослідників стало зняття обмеження з наукової творчості, коли не потрібно було б запитувати дозволу для цього в різних владних структур⁴¹. Цікаво, що А.О.Введенський активно займався формуванням порядку денного «п'ятничних зібрань», попередньо особисто знайомлячись зі змістом доповідей. 26 грудня 1921 р. відбулося перше засідання гуртка, яке вів Андрій Олександрович. «Сторінку доповідей», проголошених на зібраннях гуртківців, відкрила його праця, присвячена «історії «торгової фірми» Строганових», а «результати своїх досліджень з історії XVI–XVII ст., пов'язаних з історією дому Строганових, що стали основною темою [...] історичних інтересів [...] ученого на багато років, Введенський доповідав “на п'ятницях” неодноразово»⁴².

³⁸ Штакельберг Н.С. «Кружок молодых историков» и «академическое дело» // In memoriam: Исторический сборник памяти Ф.Ф.Перченка. – Москва; Санкт-Петербург, 1995. – С.27.

³⁹ Ананьич Б.В. О воспоминаниях Н.С.Штакельберг // Там же. – С.80–81.

⁴⁰ Штакельберг Н.С. «Кружок молодых историков» и «академическое дело». – С.31–32.

⁴¹ Первалов В.А. Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.137.

⁴² Штакельберг Н.С. «Кружок молодых историков» и «академическое дело». – С.36–37.

Незважаючи на драматичну історію гуртка, усі його учасники вказували на аполітичність зібрань, де говорили на злободенні теми менше, ніж у будь-якій іншій аудиторії університету, у бібліотеці або ж студентській їдальні, а «політичне обличчя гуртка було обличчям тогочасної російської інтелігенції», котра не співчувала більшовикам і була дуже віддаленою від марксистських ідей⁴³. Виняток становив хіба що А.О.Введенський, який, на думку гуртківців, був ідейно близьким до більшовиків. Так, Н.С.Штакельберг, котра давно й досить добре знала Андрія Олександровича, уважала, що він уже тоді «став би комуністом саме за внутрішнім покликом і за тієї обставини, що “своїм” у С.Ф.Платонова [...] ніколи не міг би стати, але він боявся прогадати й помилитися, тому займав невизначену позицію як суспільна одиниця в університеті та гуртку»⁴⁴.

Водночас А.О.Введенський брав участь у роботі іншого наукового гуртка, який виник у 1919 р. на базі семінару О.С.Лаппа-Данилевського після його смерті. Із-поміж членів того об'єднання, що опікувались укладанням повного каталогу російських приватних актів, зустрічаємо, окрім Андрія Олександровича, Ігната Івановича Андрєєва, Сигізмунда Натановича Валка, Миколу Івановичу Сидорова, Василя Івановича Веретенникова та ін.⁴⁵ Масштабність проекту при повній відсутності фінансування стала на заваді реалізації перспективних планів, а найбільшим досягненням гуртківців варто вважати працю І.І.Андрєєва «Термінологічний словник приватних актів Московської держави».

За тематикою інтересів А.О.Введенський відвідував також гурток ще одного вихованця школи С.Ф.Платонова – Олександра Івановича Заозерського (1874–1941 рр.), котрий зібрав невелике коло однодумців, які вивчали архівні документи з історії крупного землеволодіння в Росії XVIII–XIX ст. Із-поміж них – Арсеній Миколайович Насонов (1898–1965 рр.), Володимир Миколайович Кашин (1890–1938 рр.), Борис Олександрович Романов (1889–1957 рр.) та інші дослідники економічної історії, спілкування з якими стало знаковим для А.О.Введенського, адже вможливлювало зміцнення позицій в інтелектуальному співтоваристві, об'єднаному проблематикою студій.

Участь А.О.Введенського в гуртку молодих істориків збагатила життєвий досвід не лише позитивними враженнями, плідною можливістю спілкування, але й негативними наслідками, пов'язаними з посиленням партійно-ідеологічного тиску в умовах зміцнення тоталітаризму. На початку 1930-х рр. науковий світ СРСР облетіла звістка про арешт осіб, які начебто входили до «Всенародної спілки боротьби за відродження вільної Росії» й були причетними до відомої «справи Академії наук»⁴⁶. Серед заарештованих за «активну антирадянську діяльність і участь у контрреволюційній організації» – відомі зарубіжний та радянський науковий громадськості імена – академіки С.Ф.Платонов, Є.В.Тарле, М.П.Лихачов, М.К.Любавський та ін. Зустрічаємо й прізвище А.О.Введенського. Так, 14 січня 1930 р. С.Ф.Платонов на допиті визнав, що він, а також С.В.Рождественський і

⁴³ Там же. – С.42.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Андрєєв А.И. Терминологический словарь частных актов Московского государства. – Петроград, 1922. – С.ХІІ.

⁴⁶ Перевалов В.А. Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.136.

Є.В.Тарле, були засновниками гуртка, який збирався на приватних помешканнях своїх членів, у тому числі й А.О.Введенського⁴⁷.

На відміну від більшості тих, кому судилося отримати різної тривалості строки ув'язнення, після короткочасного перебування під слідством при ленінградському відділі ДПУ (із 13 січня по 13 березня 1930 р.) у так званій «академічній справі» №1802/29⁴⁸ його звільнили з-під арешту. А.О.Введенський дав «потрібні» свідчення на допитах⁴⁹, чим дуже розчарував колеґ-гуртківців, і публічно «покаявся у хибності» своєї політичної, громадської та наукової позиції. У подальшому при працевлаштуванні, відповідаючи на питання про притягнення до судової відповідальності та репресування, він, волюючи забути про події 1930 р., завжди даватиме заперечувальну відповідь, уважаючи себе невинним і затриманим помилково⁵⁰. Нетривале перебування під слідством відчутно позначилося на житті Андрія Олександровича. Від січня 1930 р. його було звільнено з посади приват-доцента Ленінградського університету, а пошуки місця роботи впродовж наступного десятиліття перетворяться на постійне заняття з перемінним успіхом.

Треба вказати на існування в трудовій біографії А.О.Введенського ще й виїзної науково-освітньої та педагогічної практик. Деякі дослідники вважають, що вже тоді Андрій Олександрович покинув Ленінград і змінив місце проживання. Проте достеменно відомо, що його родина таки залишалася в місті на Неві до 1939 р., а педагогічна діяльність за межами «північної Пальміри» розгорталася на «тимчасово-виїзній» основі. У 1935 р. на запрошення керівництва спочатку Вологодського, а згодом і Вітебського державних педінститутів⁵¹ учений погодився на суміщення професорських обов'язків із посадою завідувача кафедри історії народів СРСР, де впродовж 1935–1937 рр. читав лекції з історії Росії та загальної історії середніх віків. Це був час непоправних фізичних і духовних втрат для історичної науки, доба її тотального одержавлення, насаджування офіційних поглядів щодо історії як «продукту класової боротьби», переформатування світогляду представників нової генерації, обмеження психолого-діяльного аспекту їх творчості, жорсткого контролю за засобами наукової комунікації тощо. Саме тому, на наше розуміння, не слід сприймати факт викладання А.О.Введенським у Володді та Вітебську лише як нагоди для додаткового заробітку, адже зовнішні мотивації, націлені на «слухняного громадянина», могли виявитися куди сильнішими, аніж внутрішні потреби людини.

Отже, в інтелектуальній біографії А.О.Введенського ленінградського періоду домінуючу позицію займало здобуття знань, набуття навичок педагогічної діяльності, фахових умінь у «ремеслі історика». Вирішальними у становленні особистості стали роки навчання в Петроградському університеті. Під впливом історичної школи С.Ф.Платонова формувався науковий світогляд молодого дослідника, орієнтованого на активний творчий пошук, участь у

⁴⁷ *Перевалов В.А.* Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.137.

⁴⁸ Академическое дело 1929–1931 гг.: Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ. – Вып.1: Дело по обвинению академика С.Ф.Платонова. – Санкт-Петербург, 1993.

⁴⁹ Архив УФСК по СПб. и обл. – Д.П.-65245. – Т.1. – Л.55–56.

⁵⁰ Архив КНУ. – Спр.77. – Арк.5 зв.

⁵¹ Науково-педагогічна діяльність А.О.Введенського у Володді припала на 19.02.1935–01.07.1937 рр., а у Вітебську – на 01.09.1935–01.09.1936 рр. // Архив КНУ. – Спр.77. – Арк.37–38.

діяльності установ, товариств, регулярний обмін інформацією через друковані засоби комунікації тощо. У Петербурзі – Петрограді – Ленінграді він успішно здолав першу академічну атестацію, здобувши право на викладання у вищій школі, уперше оприлюднив результати наукових студювань, пережив процеси адаптації та самопрезентації в корпоративному середовищі, утвердився у статусі науковця з високим коефіцієнтом продуктивності, прагнув до провідних позицій в інтелектуальному співтоваристві та інтенсивно налагоджував зв'язки й контакти з колегами. У цей же час викристалізувалися теми-фаворити – історія Північної Росії, економіка та дипломатика. Виходячи з рівня освіти, дослідних пріоритетів, природних здібностей і характеру наукових практик тип А.О.Введенського-дослідника можна охарактеризувати як історика-ерудита, педагога та організатора науки.

Коло його спілкування впливало на соціально-політичні вподобання, рецепції творчості науковою спільнотою, ба навіть на стан здоров'я історика. Саме через непрості стосунки з університетським інтелектуальним товариством, зумовлені неоднозначним ставленням А.О.Введенського до марксистської ідеології, відкритими звинувачувальними виступами проти «буржуазно-дворянських» істориків (як це було у випадку з М.П.Лихачовим), Андрій Олександрович не дуже затишно почувався в Ленінграді. Складність суспільно-політичної й економічної ситуації у країні, зокрема після вбивства одного з чільних партійних функціонерів С.М.Кірова в 1934 р., коли значну частину інтелігенції, формувальників культурного пласту, духовності нації примусовим чином виселили з європейської частини СРСР, а ті, хто залишився, автоматично потрапили у «групу претендентів» на гоніння, а також відсутність постійного місця роботи зіграли вирішальну роль при ухваленні А.О.Введенським рішення переїхати до Києва. Кар'єрні успіхи й падіння, наукові злети та ідеологічні упередження віддзеркалювали складні метаморфози побутування науки у СРСР 1920–1930-х рр. Відомо, що історичну свідомість і культурну лабораторію, наукове мислення й ментальні засади творчості будь-якого історика формують інтелектуальні впливи, освіта, ідейний тиск та адміністративний пресинг. Доля й творчість А.О.Введенського стали ще одним яскравим підтвердженням цього.

4 липня 1938 р. у трудовій книжці А.О.Введенського з'явився ще один запис, після чого розпочалася нова сторінка у житті, нерозривно пов'язана з історико-філософським факультетом Київського держуніверситету, де йому довелося знайти багато друзів і колег-опонентів, пережити злети й падіння, захоплення та розчарування, досягти значних наукових успіхів і залишитись із нереалізованими творчими планами. Тут йому судилося утвердитись у професорському званні та вже у звичній для себе адміністративній ролі завідувача кафедри виховати й «увести» в науковий світ плеяду талановитих учнів, завершити роботу над твором усього свого життя, присвяченим господарству Строганових, здобувши наприкінці земного шляху репутацію знаного фахівця з економічної історії.

Київський період життя А.О.Введенського насичений різними знаковими подіями, сповненими гіркою драматизму і слави «вченого з Петербурга», наказово втиснутого в радянський офіційний дискурс, ідеологічним символом якого стала історія ВКП(б). Тоді Київський університет переживав не найкращі часи, до всього ускладнені ще й організаційними процесами, пов'язаними з відновленням функціонування факультетів після більшовицьких експериментів у вищій школі⁵².

Появу на порозі вишу вихованця колишнього «столичного» університету, на нашу думку, не слід розглядати як випадковість. Час диктував певні правила гри. «Компромісні зв'язки» в ім'я фізичного виживання і кар'єрних перспектив переінакшували простих, пересічних громадян і неординарних осіб. Відтак компроміс із владою та власним сумлінням після 1937 р. став звичною справою у середовищі наукової інтелігенції, яка повинна була мислити новими ідеологічними категоріями, що не мали нічого спільного з мораллю, шляхетністю чи наукою. До певної міри А.О.Введенський став жертвою часу, коли змушений був прийняти пропозицію влади й погодитись на виконання непростой місії – провідника «передових» настанов в історичній науці, вивічених марксистсько-ленінською ідеологією.

Критична ситуація з кадрами у відновленому університеті склалася й на історичному факультеті. Як зазначає М.Г.Казьмирчук, на кафедрі, котру очолив А.О.Введенський, працювало п'ять старших викладачів і два асистенти, тобто жодного з науковим ступенем чи вченим званням⁵³. Перед Андрієм Олександровичем постало нелегке завдання – за відсутності належних науково-педагогічних кадрів, які б рівнем освіченості й фахової підготовки відповідали університетським потребам, створити кафедру історії народів СРСР історико-філософського факультету не за формальними інституційними ознаками, а як дієвий освітній осередок, центр теоретичних і прикладних наукових студій.

До початку німецько-радянської війни А.О.Введенський устиг пропрацювати в університеті майже три роки, а 8 липня 1941 р. разом із родиною був евакуйований у Свердловськ, де 30 липня його призначили завідувачем кафедри історії СРСР⁵⁴. Науково-педагогічна діяльність періоду війни для А.О.Введенського пройде на історико-філологічному факультеті Уральського державного університету (м.Свердловськ, 1941–1943 рр.)⁵⁵, де він підтвердить репутацію вправного лектора, неабиякого знавця російської історії, глибокого і вдумливого дослідника, ґрунтовного джерелознавця, людини живого розуму і життєстверджуючих емоцій⁵⁶. Тут йому випаде честь очолювати кафедру історії народів СРСР, викладати загальні курси з російської історії та спецкурси, присвячені минувшині Уральського краю.

⁵² Довгань К. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933–1941 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 17 с.

⁵³ Казьмирчук М.Г. Професорсько-викладацький склад відновленого Київського державного університету (1933–1941 рр.) // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С.115.

⁵⁴ Перевалов В.А. Историк А.А.Введенский в Уральском университете. – С.137.

⁵⁵ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.59–60 зв.

⁵⁶ Уральский государственный университет в биографиях. – С.217–218; Уральский государственный университет. – Свердловск, 1990. – С.95.

Випускниця історико-філологічного факультету Уральського держуніверситету В.І.Петрова згадувала про Андрія Олександровича: «Прекрасно читав лекції з російської історії київський професор Введенський. Він знав історію так, як дехто з нас не знає власного життя. Запам'ятався величезний емоційний і патріотичний заряд його лекцій, але справа не обмежувалась тільки цим. Крупний учений, він навчав нас пізнавати предмет, показував, як не просто цитувати і спиратися на [...] авторитетів. [...] назавжди запам'ятала, що цитування вихопленої з контексту фрази, та ще з праці непрочитаної й недослідженої тобою – справа ненадійна і може обернутися науковою несумлінністю»⁵⁷. Окрім викладання, Андрій Олександрович продовжував розробляти порушену ним ще до війни історико-економічну проблематику, намагаючись урізноманітнити її за рахунок розширення географічних меж об'єкта дослідження, збагачення предметної сфери регіональним компонентом.

У цей же час, у листопаді 1942 р., А.О.Введенський повторно захистив докторську дисертацію «Нариси з історії Строганових у Помор'ї й на Уралі в XVI–XVII ст.», оскільки матеріали попереднього (довоєнного) захисту не збереглися⁵⁸. За свідченням В.О.Мазур, дисертація А.О.Введенського стала першою кваліфікаційною роботою на ступінь доктора історичних наук (диплом №000065 від 14 серпня 1943 р.)⁵⁹, що була захищена у стінах Уральського держуніверситету⁶⁰. Присутня тоді на засіданні вченої ради історик Г.О.Кулагіна залишила такі спогади про цю подію: «Захист А.О.Введенським дисертації з історії торгового дому Строганових у XVI–XVII ст. перетворився на надзвичайно цікаву наукову дискусію. Гострота суперечок між автором і одним з офіційних опонентів – академіком С.І.Струмиліним, приправлена влучними порівняннями, історичними аналогіями й гумором, назавжди залишилась у пам'яті як найцікавіший науковий поєдинок»⁶¹.

Після злиття Київського і Харківського університетів, викликаного обставинами перебування навчальних закладів періоду евакуації, Андрій Олександрович продовжив трудову діяльність в Об'єднаному українському державному університеті (1943–1944 рр., м.Кзил-Орда, Казахстан), так само очолюючи кафедру історії народів СРСР⁶². Тут йому довелося суміщати роботу з викладанням ще й у Кзил-Ординському державному педагогічному інституті, незмінно читаючи лекції з історії СРСР. Дослідники цього періоду життя А.О.Введенського відзначають неабияку роль ученого у становленні історичної освіти в регіоні, особливі заслуги в підготовці наукових кадрів⁶³.

Осіннього семестру 1944–1945 навч. року, після повернення з евакуації, незважаючи на колосальні матеріальні збитки та втрату кадрів, Київський університет відчинив двері для всіх охочих здобувати вищу освіту. А.О.Введенський

⁵⁷ Петрова В. Пятьдесят лет тому... // Урал. – 1990. – №10. – С.169.

⁵⁸ Перший захист докторської дисертації відбувся в Ленінградському університеті 20 травня 1941 р.

⁵⁹ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.14.

⁶⁰ Уральский государственный университет в биографиях. – С.217–218.

⁶¹ Уральский государственный университет. – С.95.

⁶² Введенский А.А. Два года работы исторического факультета Объединённого украинского университета в условиях эвакуации // Исторический журнал. – 1944. – №5/6. – С.95–96; Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.60 зв.

⁶³ Кривоногова О.В. Историк Урала В.Я.Кривоногов // Летописцы родного края (об исследованиях истории Урала). – Свердловск, 1990. – С.77.

разом із родиною повернувся до Києва та, оселившись у будинку на вулиці Володимирській, 61-б, поблизу «червоного» університетського корпусу архітектора В.І.Беретті, продовжив виконувати обов'язки завідувача кафедри історії народів СРСР (згодом – кафедри історії СРСР), маючи ще й професорське навантаження на підставі присудження в 1945 р. відповідного вченого звання (атестат професора кафедри історії СРСР №000263 від 26 травня 1945 р.)⁶⁴. Уже традиційним для Андрія Олександровича було суміщення в одному часовому проміжку адміністративних і педагогічних обов'язків за основним місцем роботи з позауніверситетським навантаженням в академічних і галузевих науково-дослідних інститутах, навчальних закладах. Так сталося і цього разу, коли професор Київського держуніверситету активно співпрацював з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки (1946–1949 рр.), Київським державним педагогічним інститутом ім. Максима Горького (1949–1950 рр.)⁶⁵, відділом історії феодалізму Інституту історії АН УРСР (1953–1955 рр.)⁶⁶ та іншими установами й громадськими об'єднаннями, наприклад Всесоюзним товариством «Знання»⁶⁷.

Минуле має здатність «наздоганяти» нас у майбутньому. Так сталося й у житті А.О.Введенського після ухвалення сумнозвісної постанови ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Академії наук УРСР» (серпень 1947 р.), коли йому пригадали прикрі біографічні моменти, закидаючи стійке ігнорування вимог, які пред'являються радянською владою до науковця. Оргвисновком стало звільнення професора з посади завідувача кафедри історії народів СРСР Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка згідно з наказом міністра освіти СРСР №455/12 від 22 серпня 1951 р.⁶⁸ Але цьому передувала ціла низка непростих, вельми драматичних для професора подій.

Наприкінці 1940-х рр., в умовах цькування інакодумства, над опальним у минулому через «академічну справу» А.О.Введенським зібралися густі чорні хмари. Закономірною й очікуваною складовою в ланцюговій реакції на чергові рішення комуністичної партії, пов'язаними з посиленням ідеологічного тиску на суспільство, стали масові виступи у пресі, повсюдне проведення колективних зібрань, організованих місцевими партійними й профспілковими комітетами задля «викриття» «невластивих радянському суспільству моралі й мислення», а також їх носіїв, конкретні заходи щодо усунення від можливих засобів та каналів трансляції власних ідей і думок (у тому числі через друковані видання й навчальні аудиторії) «неблагонадійних» осіб. Упродовж 1948–1951 рр. декілька разів поспіль А.О.Введенський, як викладач і керівник університетської кафедри, потрапляв під вогонь нищівної критики. На початку 1948 р. «науково-педагогічні прорахунки» професора обговорювалися на засіданнях парткому, а згодом і профспілкового комітету. Учасники колегіальних зібрань «визнали й рішуче засудили» «низький ідейно-теоретичний рівень» лекцій з історії СРСР

⁶⁴ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.14.

⁶⁵ Там само. – Арк.105.

⁶⁶ НА ІУ НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.518. – Арк.1–2.

⁶⁷ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.70, 105.

⁶⁸ *Войцехівська І.* Введенський Андрій Олександрович. – С.99.

Андрія Олександровича, що не відповідали непорушним догмам марксистсько-ленінської історичної науки. Офіційно свідчити проти нього стали, згідно з посадами, декан історичного факультету, у майбутньому професор⁶⁹, Юрій Якович Білан (1902–1963 рр.)⁷⁰ та тодішній секретар факультетської парторганізації. Саме ці люди підписали негативну характеристику, датовану 20 березня 1948 р., яка відіграла свою роль при знятті А.О.Введенського з посади завідувача кафедри⁷¹.

Набір звинувачень виявився типовим і стосувався наукових поглядів, громадської позиції та особистих рис. Ігнорування очолюваним Андрієм Олександровичем колективом кафедри дослідження нагальних проблем радянської історичної науки, нехтування важливістю розвитку студентської роботи, відсутність системи взаємодіювання викладачами лекцій, величезна зайнятість професора за сумісництвом – ось далеко не повний перелік докорів на його адресу⁷². Окрім визнання незадовільним керування кафедрою не залишилися поза увагою й особисті риси А.О.Введенського як людини та науковця. Під цим кутом зору йому закидали слабе володіння «прогресивною революційною методологією», замалу кількість власних оригінальних наукових праць поза «переспівуванням» старих студій 1920–1930-х рр., невідповідний вищий школі якісний зміст лекцій, а ще – грубе й нетактовне ставлення до студентів і колег, неприйняття «справедливої» критики та, найголовніше, байдужість до нагальних потреб факультету⁷³. Характеристику завершував притаманний для таких випадків офіційний висновок, що професор А.О.Введенський «не може забезпечити здорову, плідну в усіх аспектах роботу кафедри історії СРСР К[иївського] Д[ержавного] У[ніверситету]»⁷⁴.

Від катастрофічних організаційних наслідків Андрія Олександровича тоді врятувала, на нашу думку, своєчасна підтримка російських колег – академіка Станіслава Густавовича Струмиліна (1877–1974 рр.) та професора Віктора Корнелійовича Яцунського (1893–1966 рр.), які відкрито виступили в періодичних фахових виданнях зі схваленням наукових здобутків А.О.Введенського, зокрема його досліджень різноманітних аспектів діяльності торгового дому Строганових. Примітно, що Андрія Олександровича продовжували сприймати «істориком із Ленінграда»⁷⁵. Це свідчить про те, що саме в період життя в місті на Неві він заробив собі ім'я в науковому світі, адже роки праці в Київському держуніверситеті відзначено значно скромнішими успіхами.

І хоча ще майже два роки по тому А.О.Введенський залишався завідувачем кафедри, проте час від часу на факультетському чи університетському рівнях виникала його персональна справа, що негативно позначилося не тільки на реноме професора, але й на його здоров'ї. Останню крапку в гоніннях поставив

⁶⁹ Професорське звання Ю.Я.Біланові було присуджене в 1963 р.

⁷⁰ *Казьмирчук Г.Д.* Білан Юрій Якович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). – К., 2004. – С.155.

⁷¹ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.70–70 зв.

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само. – Арк.70 зв.

⁷⁵ *Яцунский В.* Изучение местной истории в СССР // Вопросы истории. – 1949. – №8. – С.91; Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.70.

черговий розгляд питання про діяльність кафедри історії СРСР Київського держуніверситету партійним бюро факультету наприкінці весняного семестру 1950–1951 навч. року⁷⁶. Цього разу все було організовано найретельнішим чином, а при збиранні компрометуючих матеріалів навіть удалися до вивчення змісту студентських зошитів із конспектами лекцій Андрія Олександровича, що опосередковано засвідчують архівні документи⁷⁷. Ідеться про чергову розгорнуту, різкого й категорично негативного змісту характеристику завідувача кафедри історії СРСР А.О.Введенського за підписом виконуючого обов'язки декана історичного факультету університету Василя Ісаковича Юрчука (1921 р.н.) та секретаря факультетського партбюро П.Г.Снітка, вибудовану, у першу чергу, на «прорахунках» А.О.Введенського як людини та вченого, педагога й організатора науки⁷⁸. Засновковою ідеєю характеристики було те, що діяльність завідувача кафедри історії СРСР має серйозні хиби⁷⁹.

Персональні звинувачення на адресу Андрія Олександровича як дослідника й педагога зводилися до критики його «суб'єктивного об'єктивізму», наслідування положень дореволюційної історіографії, зокрема ідеалізації «буржуазних істориків», ігнорування основних засад марксистської методології тощо⁸⁰. Лекції професора визнавалися такими, що «не виховують [...] марксистського світогляду, а навпаки, створюють плутанину в головах»⁸¹. Окремі аудиторні «повчання» А.О.Введенського атестувалися як «шкідливі», оскільки він «ідеалізує студентство царської Росії і протиставляє їм студентів радянських вузів»⁸². Для «повноти картини» у характеристиці знайшлося місце й коментарю стосовно «порушень» навчальної програми, коли теми лекцій обиралися професором на власний розсуд, переважно з історії дореволюційної Росії, а виклад матеріалу здійснювався на підставі історичних уявлень, сформованих у стінах імператорського університету. Ба більше, професор сміливо вдавався до публічного оприлюднення тієї історії, яка була вилучена з радянських підручників, або мала різко негативну інтерпретацію у виконанні «істориків влади».

Особливо непокоїло керівництво, що на заняттях з історії СРСР значна увага приділялась історії царизму, першим особам двору Романових. Страшенно обурював очільників університету той факт, що Андрій Олександрович слабо реагував на критику й «замість того, аби врахувати [...] зауваження та докорінно перебудувати [...] роботу, тов. Введенський дозволяв собі на лекціях заявляти студентам, що його критикують за висвітлення історії царів, але, що ж поробиш, якщо царі, таки дійсно, були в історії»⁸³. Із зазначених у характеристиці закидів слід погодитися хіба що з малою кількістю наукових публікацій А.О.Введенського в 1940–1950-х рр. Підсумовуючи, констатуємо, що на адресу Андрія Олександровича лунали звинувачення в неприйнятті марксистсько-ленінської методології, низькому рівні ідейно-патріотичного виховання,

⁷⁶ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.73.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само. – Арк.73–74.

⁷⁹ Там само. – Арк.73.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само. – Арк.74.

⁸³ Там само.

прихильному ставленні до «буржуазних» джерелознавства, історіографії тощо. Перелік документально засвідчених негативних визначень можна було б продовжити, утім усі вони – типові у ставленні до вихованців «імператорських університетів», до того ж безпартійних.

Упродовж 1948–1951 рр. тривало методичне цькування професора, що відстежується за рішеннями пленумів кафедр історичного факультету, зверненнями ректора університету академіка Володимира Гавриловича Бондарчука (1905–1993 рр.) до ЦК КП(б)У з відкритими листом про невідповідність А.О.Введенського займаній посаді⁸⁴. Згодом він був змушений визнати допущені в роботі «помилки», погодившись із твердженням опонентів, що «методологічно відстав від своїх учнів» і не володіє методом марксизму-ленізму так само, як вони⁸⁵. У цій позиції яскраво проглядає висока шляхетність історика. Переживши в 1920–1930-х рр. глибоку особисту драму як вихованець школи С.Ф.Платонова, утративши можливість продовжити наукову й педагогічну діяльність у стінах alma mater, А.О.Введенський відверто й свідомо позиціонував себе дослідником «відсталого епохи», порівняно з «прогресивно мислячими» учнями, аби лише вони не стали об'єктом гонінь у наукових колах тільки через те, що були його послідовниками. «Зрілий» А.О.Введенський попри відчутне пропагування марксистсько-ленінської методології, усе-таки не відмовлявся від інших наукових ідеалів, які свого часу стали визначальними для його світогляду. Незважаючи на потужне переслідування радянською владою інакодумства в науці й утримування істориків у межах ідеологічного «прокрустового ложа», дослідник виявився поміркованим критиком штучної внормованості істини. Саме ця обставина й слугувала підставою для звинувачень на його адресу провідними університетськими функціонерами від науки, залишаючи поза увагою справжні творчі досягнення професора. У результаті А.О.Введенський втратив посаду завідувача кафедри, причому, як сказано у наказі міністерства вищої освіти СРСР №455/12 від 22 серпня 1951 р., – «за власним бажанням»⁸⁶.

Тоді Андрія Олександровича буквально врятувала людина, з якою в нього давно склалися теплі стосунки. Ідеться про завідувача кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін, на той час кандидата історичних наук, доцента В'ячеслава Ілліча Стрельського (1910–1983 рр.). Завдяки його послідовним зусиллям і дружній підтримці осінній семестр 1951–1952 навч. року А.О.Введенський розпочав як професор кафедри архівознавства Київського держуніверситету. Від цього часу він помітно активізував студіювання спеціальних історичних дисциплін, комплексно вивчаючи історичні, теоретичні (фундаментальні й прикладні), методологічні проблеми джерелознавства, дипломатики, документознавства, палеографії та інших галузей знань. Паралельно з цим, маючи професорське педагогічне навантаження, у короткий термін А.О.Введенський розробив авторські лекційні курси з дипломатики, метрології, історичної хронології, палеографії, історії архівної справи у країнах Західної Європи та Америки⁸⁷.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ Там само. – Арк.107–108.

⁸⁷ Там само. – Арк.116.

Переорієнтація наукових інтересів професора проявилась і в тематиці форумів, учасником яких він став наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Кафедра архівознавства університету постійно брала участь в архівних наукових заходах. Солідаризуючись із колективом, Андрій Олександрович виявився активним завсідником зібрань архівістів. Ідеться передусім про всеукраїнські наради працівників архівних установ (1954 р.), із допоміжних історичних дисциплін (1959 р.), конференції істориків-архівістів (1961, 1962 рр.), молодих архівістів (1963 р.) та ін.⁸⁸ В архівних колах А.О.Введенського знали як фахівця зі спеціальних історичних дисциплін, проте з недовірою ставилися до нього як практика архівістики, що цілком виправдане з огляду на специфічний зміст цієї сфери діяльності⁸⁹.

Більшість виступів на наукових засіданнях А.О.Введенський присвячував необхідності підвищення рівня кваліфікації працівників архівних установ і наукових кадрів для них, важливості розвитку післядипломної освіти, тісної співпраці архівознавців-теоретиків з архівістами-практиками тощо⁹⁰. Примітною рисою промов Андрія Олександровича було захоплення передовим досвідом зарубіжного архівознавства та прикладними досягненнями іноземних колег, пропагування запозичень здобутків інших і впровадження їх у вітчизняній науці⁹¹. Безперечно, подібні заяви вимагали від їх автора сміливості, якої з позицій пройденого життєвого шляху А.О.Введенському не бракувало. Мало знаючись на практиці архівістики, професор виявився поборником нових форм роботи архівів. Тому коли у Центральному державному історичному архіві України в м.Львові заговорили про організацію постійного семінару з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін (1961 р.)⁹², Андрій Олександрович виступив з ініціативою порушити клопотання про повсюдне поширення подібних осередків в архівній системі, що, на його глибоке переконання, сприяло б підвищенню рівня освіченості, кваліфікації працівників галузі⁹³.

Розмаїття тематичних напрямів студій А.О.Введенського впродовж 1940-х – початку 1950-х рр. підпорядковувалося намаганням поєднати власні наукові інтереси з плановою роботою кафедри, при цьому поступово переорієнтовуючи пізнавальні зусилля на спеціальні історичні дисципліни, особливо історію дипломатики та документознавство, яке в РРФСР переживало активне становлення⁹⁴. Утіленням цікавості до дипломатики у вказаний проміжок часу стали доповіді на щорічних наукових сесіях істориків університету, що стосувались еволюції дисципліни в Росії та її конкретних досягнень, спричинених діяльністю університетських кафедр, наукових товариств і самостійних дослідників⁹⁵. Зосередившись

⁸⁸ Даниною незмінним науковим уподобанням стали всесоюзні симпозиуми з історії аграрних відносин дожовтневого періоду, що проходили 1962–1963 рр. (див.: Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.116).

⁸⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.14. – Оп.2. – Спр.1543. – Арк.26; Спр.1024. – Арк.231.

⁹⁰ Див., напр.: Там само. – Спр.1608. – Арк.49–55; Спр.841. – Арк.116.

⁹¹ Там само. – Спр.1608. – Арк.49–55.

⁹² Бездрабко В.В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток. – К., 2009. – С.139–170.

⁹³ ЦДАВО України. – Ф.14. – Оп.2. – Спр.1659. – Арк.10.

⁹⁴ Бездрабко В.В. Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2010. – 36 с.

⁹⁵ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.92, 95.

на загальних питаннях історії дипломатики, Андрій Олександрович з історіографічних позицій студював досягнення дипломатистів, праці яких прислужилися формуванню її теоретичного базису.

Важливою подією в контексті остаточного позбавлення самотності української радянської історичної науки стали «Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)», схвалені ЦК КПРС у 1953 р.⁹⁶ Викладені в партійному циркулярі концепційні положення трактування української історії проголошувались обов'язковими для всіх історичних досліджень, проваджених ученими академічних установ і вищих навчальних закладів⁹⁷. Червоним рядком ця тема значилась у плані наукової роботи кафедри історії СРСР історико-філософського факультету Київського держуніверситету. Із-поміж інших до її розроблення залучили й А.О.Введенського. Це був той випадок, коли історик за вимогами часу став автором низки замовних публікацій, присвячених висвітленню історії економічних, політичних і культурних зв'язків між Московським царством і Військом Запорізьким, воєнним діям на українських землях 1648–1654 рр., спільним російсько-українським акціям проти Речі Посполитої, періодів гетьмана Івана Виговського та іншим питанням, очікувано вибудованим у межах радянських пояснювальних схем, зіпертих на офіційні наукові догми⁹⁸. Написані А.О.Введенським у дусі російщення української радянської історичної науки статті стали прикладом концепційного переосмислення історії на догоду політичним вимогам.

Сторінки творчої біографії Андрія Олександровича Введенського відзначено ще двома тогочасними науково-видавничими проектами. Ідеться про його участь у написанні історій Києва та університету⁹⁹. За дорученням Інституту історії АН УРСР він підготував чотири параграфи розділу «Київ у XVIII ст.» для двотомного видання «Історія Києва», а згідно з плановою роботою історичного факультету та з нагоди відзначення 125-ліття Київського університету написав нариси про кафедру загальної й російської історії (1834–1861 рр.). Підготовлені А.О.Введенським розділи із соціально-економічної, політичної та культурної історії Києва XVIII ст. і нариси з історії кафедри одержали високу оцінку з боку університетських колег, а також співробітників відділу історії феодалізму академічного інституту й були рекомендовані до друку¹⁰⁰. Високу якість рукописам забезпечила всебічна критика автором широкої джерельної бази, причому більшість документів вводились у науковий обіг уперше¹⁰¹.

Увійшовши в 1920–1930-х рр. до кола авторитетних дослідників економічної історії, А.О.Введенський таким залишався і в 1940–1950-х рр., продовжуючи студіювати розвиток господарства купецького роду Строганових крізь призму мікроісторії та культурної антропології, орієнтованої на історію приватного

⁹⁶ Див.: Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). – Москва, 1954. – 32 с.

⁹⁷ *Николаець Ю.О.* Святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією як прояв національної політики в СРСР // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – №4. – С.16.

⁹⁸ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.93.

⁹⁹ *Введенский А.А.* Территория и население Киева в XVIII в. Цеховое ремесло, мануфактура и торговля в Киеве XVIII в. Административное управление Киева в XVIII в. Киев – культурный центр в XVIII в. // Киев в XVIII в. История Киева. – К., 1958. – Т.1.

¹⁰⁰ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.101.

¹⁰¹ Там само. – Арк.99, 101.

життя й родини, її побутові практики, ритуали, манери поведінки, харчування та споживання напоїв, світ уявлень й інші замальовки повсякдення¹⁰². Вивчення людини в усіх її проявах і взаємодіях у географічно-природному середовищі, політичних, соціальних і культурних взаєминах, повсякденному житті задля горизонтального зрізу певної епохи у соціокультурному вимірі склало основу історико-економічних розвідок А.О.Введенського. За допомогою спеціальних методів історичних географії, демографії, статистики та інших дисциплін, зростання популярності яких у радянській науці припало на 1950–1960-ті рр., дослідник успішно конструював структуру феномена одинацтва, реконструював організацію строгановського сільського господарства, моделював процес розширення селян у Помор'ї XVI–XVII ст., досліджував психологію, ментальність історичної людини, розширюючи при цьому джерельну базу за рахунок господарських, правових актів, судових справ, епістолярію тощо. Незважаючи на певне перегукування тематики й змісту згаданих студій із розробками дослідника попередніх років, відмінність між ними криється в категорично ствердному наслідуванні матеріалістичної ідеї історії, що означало більшу залежність професора від кон'юнктурних приписів офіційної історичної науки.

На цей же час припало написання творів методичного змісту як акт переосмислення власного досвіду, концепційну платформу яких становили ідеї партнерства всіх учасників навчального процесу вищої школи – студентства й викладачів¹⁰³. Рекомендації щодо методики читання лекцій, проведення семінарських, лабораторних та інших видів занять виразно віддзеркалювали засадничі принципи радянської педагогічної науки, зорієнтованої на уніфікацію способів і методів організації колективних форм опанування знаннями, мінімалізацію вияву індивідуальної творчості педагога, настановчий дискурс, який відтинав можливість формування інакомислення тощо. Поява у щорічних звітах професора студій навчально-виховного змісту віддзеркалювала стійкий інтерес Андрія Олександровича до прикладної методики, спричинений не тільки співпрацею з колективом Українського науково-дослідного інституту педагогіки, але й інтересами викладача-практика.

Незважаючи на різнопланові успіхи в колективі під керівництвом В.І.Стрельського, А.О.Введенський не полишав мрії повернутися на «рідну» кафедру. Тому, коли навесні 1958 р. з'явилася вакансія та було оголошено конкурс на її заміщення, він звернувся до ректора університету з проханням дозволити йому балотуватися на посаду професора кафедри історії СРСР, мотивуючи рішення сумлінною багаторічною працею в університеті, активною участю в атестації наукових кадрів, наявністю понад 100 публікацій та іншими здобутками¹⁰⁴.

¹⁰² Введенський А.О. Організація сільського господарства у Строганових в XVI–XVII ст. в Помор'ї // Наукові записки КДУ. – Т.ХV. – Вип.6. – К., 1956. – С.143–155; Введенський А.А. Класовая борьба и одиначество в Поморье в XVI–XVII в // Вопросы истории. – 1955. – №5. – С.74–83; Его же. Строгановы, Ермак и завоевание Сибири // Исторический сборник Киевского университета. – 1949. – №2. – С.5–43; Его же. Урало-Печорский край на рубеже XIX–XX вв. // Научные записки Киевского университета. – 1946. – Т.V. – Вып.2 та ін.

¹⁰³ Введенський А.О. До питання про методику читання лекцій // Праці і матеріали науково-методичної ради Київського університету. – К., 1957. – Вип.ІІІ/ІV. – С.27–29; Його ж. До питання про методику проведення семінарських, лабораторних занять // Там само. – С.103–107 та ін.

¹⁰⁴ Архів КНУ. – Спр.77. – Арх.112.

Проте ще раз стати професором кафедри історії СРСР йому не судилося, оскільки Міністерство освіти УРСР відхилило відповідне клопотання вченої ради університету.

Наступна «п'ятирічка» (1958–1963 рр.) перебування А.О.Введенського на кафедрі архівознавства виявилася плідною. Суха цифра у 16 одиниць наукових праць¹⁰⁵, зафіксована в архівних документах, датованих останніми місяцями (листопад – грудень) 1963 р. другої «каденції» перебування його на кафедрі В.І.Стрельського, не передає їх вагомості. Між тим, саме у цей час з'явилися підсумкові багаторічні студії – фундаментальна розвідка з історії всебічних взаємин людей із навколишнім середовищем, феноменального становлення одного з найзначніших у Росії аристократичного роду, укоріненого у селянстві, – «Дім Строганових у XVI–XVII ст.» (1962 р.), зібрання синтез про історію, теорію дипломатії в «Лекціях з документального джерелознавства історії СРСР (дипломатика)» (1963 р.), довгоочікувана всією історико-архівною громадськістю праця «Допоміжні історичні дисципліни» (у співавторстві, 1963 р.)¹⁰⁶, які вважаємо найбільшим творчим досягненням дослідника.

У свідомості колег і учнів склався позитивний образ А.О.Введенського як ученого й людини, основними риси котрого були глибока ерудованість, природна інтелігентність, непідробна доброзичливість, інтелектуальна відкритість, високе почуття гумору, щирі турбота й піклування. Вони певною мірою дисонували із загальною атмосферою, що панувала у середовищі професійних істориків, спричинена цькуванням таланту, плеканням посередності й конфронтацією, ґрунтованою на заздрості перед успіхами колег. Незважаючи на його відверто проросійську орієнтацію, студенти поважали свого професора за високий професіоналізм і дуже тепло ставилися до нього навіть на тлі виступів в університеті початку 1960-х рр., пов'язаних з українізацією змісту навчального процесу й мови викладання, при цьому бойкотуючи за подібне його найближчих колег. Безперечна несхожість А.О.Введенського як історика і педагога вигідно його вирізняла. Особиста трагедія Андрія Олександровича полягала в тому, що через складний морально-психологічний клімат у науковому середовищі за доби тоталітаризму йому не вдалося зреалізуватися в повній мірі.

Уявлення про моральні риси А.О.Введенського складає також коло його спілкування. Упродовж усього життя він підтримував теплі стосунки з відомими вченими, зокрема істориками В.І.Пічетою, Б.Д.Грековим, М.М.Тихомировим, В.Т.Пашутом, І.О.Гуржієм, В.В.Мавродіним, С.Г.Струмліним та багатьма іншими знаковими постатями радянської науки, з якими його еднали фахові інтереси й приємність спілкування. Мережу та рівень стосунків А.О.Введенського з колегами-одномудцями увиразнювало різної тривалості листування, що віддзеркалене в документах особових фондів Архіву Російської академії наук¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Там само. – Арк.121–122.

¹⁰⁶ Введенский А.А. Дом Строгановых в XVI–XVII веках. – Москва, 1962. – 308 с.; *Его же. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика)*. – К., 1963. – 220 с.; Введенский А., Дядиченко В., Стрельский В. Допоміжні історичні дисципліни. – К., 1963. – 208 с.

¹⁰⁷ Архив Российской академии наук. – Ф.693. – Оп.4. – Д.141. – 20 л.; Ф.1548. – Оп.3. – Д.4. – 10 л.

Важливим доповненням до портрету будь-якого вченого є його учні, послідовники, які поділяють коло наукових інтересів учителя, наслідують його методику студіювань і навіть уподібнюються, при всій індивідуальності, за певними особистими рисами характеру. Про А.О.Введенського можна сказати, що за психологічним типом він був дослідником-одинаком. Доволі рідко у своєму житті провадив студії у співавторстві. Відомі лише два вдалих таких експерименти, пов'язаних із навчальними проектами, здійсненими на зорі становлення історика спільно з А.В.Предтеченським та на завершених життєвого шляху – зі В.І.Стрельським, В.О.Дядиченком, С.О.Яковлевим і А.Д.Руденком. Проте Андрій Олександрович охоче займався підготовкою наукових кадрів. Багато знаних істориків вийшли зі школи А.О.Введенського та продовжили самостійний науково-педагогічний шлях у вищих навчальних закладах, академічних, галузевих установах. Із-поміж його вихованців назовемо І.М.Мельникову, П.К.Сміяна, І.А.Грищенка, А.В.Лихолата, Л.Є.Кизю, М.Я.Варшавчика, Л.Г.Мельника, А.К.Буцика, Я.І.Корчмаря, І.І.Шевченка, Г.В.Кузовкова, П.Ю.Котлова та інших, які починали свій шлях у науці пліч-о-пліч із А.О.Введенським¹⁰⁸.

Навряд чи можна погодитись з особистими підрахунками професора стосовно кількості захищених під його егідою здобувачів наукового ступеня. Якщо оперувати статистичними даними, що їх можна знайти в архівних документах, то впродовж 1938–1950 рр. під керівництвом А.О.Введенського було підготовлено та успішно захищено 38 наукових кваліфікаційних праць, а за період із 1951 по 1963 рр. – 2¹⁰⁹. Динаміка виконаних і захищених дисертацій упродовж 1938–1965 рр. виглядає таким чином: 38 (1950 р.)¹¹⁰, 41 (1951 р.)¹¹¹, 31 (1955 р.)¹¹², 54 (1958 р.)¹¹³, 87 (1963 р.)¹¹⁴, близько 100 (1965 р.)¹¹⁵. Проте беруть сумніви щодо справедливості останніх двох показників, оскільки в іншому документі, датованому 1962 р., зазначено 65 «аспірантів, які стали кандидатами наук, а троє з них – докторами, професора[ми]»¹¹⁶.

Коли постало питання продовження перебування А.О.Введенського на посаді професора кафедри архівознавства, учена рада факультету схвалила його старання й успіхи та задовольнила клопотання кафедри. У 1963 р. А.О.Введенському було продовжено термін перебування на кафедрі архівознавства й допоміжних історичних дисциплін ще на п'ять років. Проте 14 вересня 1965 р., після тяжкої серцевої хвороби, професора не стало. За сумною іронією долі він помер у київському лікувальному закладі, який мав ту ж саму назву, що й пермська установа, де працювали фельдшерами його батьки, – Олександрівська лікарня.

¹⁰⁸ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.15–19, 116.

¹⁰⁹ Там само. – Арк.19, 116, 122.

¹¹⁰ Там само. – Арк.19.

¹¹¹ Там само. – Арк.7.

¹¹² НА ІУ НАНУ. – Ф.1. – Оп.1-л. – Спр.234. – Арк.5.

¹¹³ Архів КНУ. – Спр.77. – Арк.112.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ А.О.Введенський [некролог] // Український історичний журнал. – 1965. – №11. – С.159 (під матеріалом підпис: «Група товаришів»).

¹¹⁶ ГАПО. – Ф.Р-790. – Оп.1. – Д.2869. – Л.2.

Маловідомою сторінкою біографії А.О.Введенського київського періоду була співпраця з провідною галузевою установою у сфері розроблення передових педагогічних технологій в освіті, організації навчального процесу, просвітництва й виховання – Українським науково-дослідним інститутом педагогіки (УНДІП), куди життєва дорога привела професора в повоєнний час. Згідно з наказом міністра освіти УРСР П.Г.Тичини від 1 липня 1946 р., Андрія Олександровича було призначено завідувачем відділу методики викладання історії¹¹⁷, до складу якого в 1946–1949 рр. входили авторитетні педагоги-практики й початківці, у тому числі наукові співробітники М.М.Грищенко, Є.О.Пелехова, І.Л.Премислер, В.В.Руднев, І.М.Скрипкін, П.І.Уховська, В.Т.Чунтулов, Д.В.Шапіро та ін.¹¹⁸ Незважаючи на постійні кадрові зміни в інституті, очолюваному членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР Савою Христофоровичем Чавдаровим (1892–1962 рр.), склад відділу за А.О.Введенського практично залишався незмінним. Із протоколів засідань вченої ради інституту, відділу методики викладання історії, планово-статистичної документації УНДІП дізнаємося про основні форми роботи та напрями діяльності А.О.Введенського й очолюваного ним колективу. Окрім суто наукових дослідів, проведених у дусі експериментів, пов'язаних із поширенням «марксистсько-ленінської педагогіки», спрямованої на прищеплення в учнівства, студентської молоді комуністичних переконань, відділ займався відстеженням якості історичних знань випускників загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів; підвищенням кваліфікації учителів середньої ланки і викладачів вишів; розробленням навчальних програм з історії і написанням підручників, посібників та методичних рекомендацій щодо опанування ними; підготовкою альбомів наочності, у тому числі історичних карт різних періодів історії людства; рецензуванням праць із методики викладання історії та історичних студій; проведенням наукових тематичних семінарів, конференцій і нарад; консультуванням із питань викладання історії у школі, у тому числі у вигляді виїзних сесій на базі навчальних установ; підготовкою наукових кадрів тощо¹¹⁹. Вивчаючи зайнятість А.О.Введенського в інститутських заходах, укажемо, що її пік припав на 1947 р., коли професор брав активну участь у роботі вченої ради, наукових сесій інституту, опікувався проведенням методичних семінарів для шкільних учителів історії, виїздив у регіони республіки з метою вивчення стану викладання дисципліни в навчальних закладах, екзаменував майбутніх кандидатів наук, керував здобувачами наукових ступенів та ін. У наступному, 1948-му, році Андрій Олександрович поступово відійшов від справ, а 1 вересня 1949 р. його було звільнено за власним бажанням. Наступником А.О.Введенського на посаді завідувача відділу став доктор наук, професор Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.)¹²⁰.

¹¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.5127. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.30.

¹¹⁸ Там само. – Спр.47. – Арк.47; Спр.62. – Арк.40.

¹¹⁹ Там само. – Спр.82. – Арк.15; Спр.47. – Арк.10, 14, 21, 157, 162; Спр.62. – Арк.17, 34, 46, 119, 150; Спр.74. – Арк.6, 15–16, 21.

¹²⁰ Там само. – Спр.82. – Арк.30; Спр.102. – Арк.25.

Яскравим ілюстративним матеріалом для оцінки діяльності А.О.Введенського як завідувача є протокол засідання вченої ради інституту від 30 грудня 1948 р., у порядку денному якого значився розгляд здобутків відділу. Незважаючи на оптимістичний перелік його досягнень керівником, зокрема щодо рецензування навчальних програм і рукописів наукових творів¹²¹, підготовки екзаменаційних матеріалів для загальноосвітньої середньої школи, розроблення навчальних видань з історії, проведення продуктивних педагогічних семінарів, конференцій учителів шкіл, викладачів вишів, тематичних студійовань і оприлюднення їх результатів у фахових виданнях тощо¹²², роботу відділу було визнано незадовільною. Констатація толерантних зауважень помережена різкою безапеляційною критикою з характерними закидами від рядових членів вченої ради про відсутність позитивної динаміки реалізації дослідних тем (О.М.Астряб), недостатність прикладних обґрунтувань у теоретико-фундаментальних дослідженнях педагогіки (Т.Ю.Горбунцова), нескоординований підхід керівника до організації діяльності відділу, незадовільне планування його роботи і вкрай неуспішне виконання планових досліджень, що тягне за собою «судову відповідальність» (М.Б.Гельфанд), а також голови колегіального органу – директора інституту – про те, що успіхи відділу повністю не влаштовують установу тощо¹²³. Підсумком вивчення діяльності відділу А.О.Введенського стала резолюція вченої ради, яка визнала незадовільною роботу інститутського підрозділу й ухвалила ліквідувати заборгованість із виконання науково-дослідних тем у найкоротший термін¹²⁴. Проте, окрім усього очевидного, це означало кінець кар'єри А.О.Введенського як керівника відділу.

Заради справедливості погодьмося з твердженням про досить посередні досягнення відділу методики викладання історії УНДІП у другій половині 1940-х рр., що зумовлювалося об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Із-поміж об'єктивних укажемо на недостатність фінансування провадження наукових тем, їх заангажованість, умотивовану політичним замовленням, відсутність належної підготовки фахівців, а суб'єктивних – зайнятість більшості членів відділу методики викладання історії, у тому числі й А.О.Введенського, за основним місцем роботи, що спричинювало гостру проблему браку часу для реалізації планованих установою й затверджених на рівні Академії педагогічних наук УРСР розвідок. Зауважимо, що зміна керівника відділу в 1949 р. не вирішила його проблем. Пройде небагато часу й на одному із засідань вченої ради УНДІП буде визнано, що досвідчений і авторитетний історик В.О.Голобуцький так само не має належного досвіду, а відтак не може зрозуміти специфіку педагогічної справи у загальноосвітньому середньому навчальному закладі¹²⁵.

Попри неоднозначне ставлення до цієї сторінки біографії А.О.Введенського вкажемо на безперечний факт – долучення професора до формування історичних знань молоді, спрямованого засвоєння нею досвіду попередників, виховання

¹²¹ ЦДАВО України. – Ф.5127. – Оп.1. – Спр.106. – 260 арк.; Спр.54. – 5 арк.; Спр.53. – 32 арк.; Спр.80. – 41 арк.; Спр.33. – 164 арк.

¹²² Там само. – Спр.66. – Арк.213.

¹²³ Там само. – Арк.213–215.

¹²⁴ Там само. – Арк.215.

¹²⁵ Там само. – Спр.102. – Арк.25.

людини, «гідної радянського суспільства». Боротьба проти «буржуазного націоналізму і безбаченкового космополітизму»¹²⁶ проголошувалася головним вектором діяльності відділу, що підкреслювало не тільки офіційні установки керівництва інституту чи Академії педагогічних наук УРСР, але й ідеологічні орієнтири А.О.Введенського як російського радянського історика.

Перебуваючи на посаді керівника відділу, Андрій Олександрович особливо опікувався історичними знаннями тих випускників шкіл, які обирали за фах історію¹²⁷. Їх низький рівень, формальне ставлення учителів до проваджені ними високої місії непокоїли А.О.Введенського. Відшукуючи пояснення цьому, професор указував на відсутність належного навчально-методичного забезпечення й тих, хто міг би навчати майбутніх студентів-істориків, а ще зауважував: «Ми боїмося праці над програмами, чекаємо установок від вищих органів, працюємо не в дусі творчого марксизму, хоч іменуємо себе ленінцями»¹²⁸. Уболівання за фахову підготовку тих, хто перебував в аудиторії за партою та кафедрою, підкреслює важливу рису А.О.Введенського – свідоме ставлення до місії педагога-наставника, поширювача історичних знань. Поглиблене вивчення цього аспекту важливе для повноцінної реконструкції його біографії.

У довідниках¹²⁹ окремим рядком відзначається праця Андрія Олександровича Введенського за сумісництвом в Інституті історії АН УРСР. Щоправда, ретельний аналіз архівних документів дозволяє дещо уточнити період його перебування на посаді старшого наукового співробітника відділу феодалізму поважної академічної інституції. Отже, упродовж 1953–1955 рр. А.О.Введенський справді значився у складі відділу та займався розробкою його планових тем.

Студіюючи тематику відділу в 1953–1955 рр., укажемо на відсутність оригінальних дослідних напрямів, буквально відлуння проблематики Інституту історії АН СРСР, що розроблялась у дусі доведення справедливості «матеріалістичної ідеї» історії, зумовленої «класовою боротьбою як локомотивом розвитку суспільства та держави». Щоби підтвердити зроблені висновки, достатньо вдатися до простого переліку наукових тем відділу, наприклад, за 1954 р.: «Давньоруська народність – предок російського, українського та білоруського народів», «Економічні, політичні й культурні зв'язки між Україною і Росією в XIV–XVI ст.», «Боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі за возз'єднання з Росією у другій половині XVI – першій половині XVII ст.», «Адміністративне управління України під час Визвольної війни 1648–1654 рр.», «Рішення Земського собору про возз'єднання України з Росією» тощо. Їх тенденційність очевидна, а змістове наповнення продуктивно коливалося в межах матриці підпорядкованості інтересам союзного центру¹³⁰. Чітко окреслену офіційною наукою проблематику доповнювали теми з регіональної історії (переважно Лівобережної України), що стосувалися народних рухів, соціально-економічної історії¹³¹, які покликані були звеличити й стабілізувати витворені владою «абсолютні істини».

¹²⁶ Там само. – Спр.83. – Арк.12.

¹²⁷ Там само. – Спр.51. – Арк.8.

¹²⁸ Там само. – Арк.8.

¹²⁹ Даниленко В. Введенський Андрій Олександрович. – С.31–32.

¹³⁰ НА ІУ НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.518. – Арк.1–2.

¹³¹ Там само. – Арк.2.

А.О.Введенський став активним розробником історії Київської Русі за відомим кліше як «колиски братніх народів», так званого «возз'єднання» України з Росією в 1654 р., «благородних традицій дружби російського й українського народів в 1648–1654 рр.», що відповідало загальній проблематиці відділу, а ще – замовленню влади¹³². Зокрема, ішлося про творення «нової цивілізації», формування героїчних міфів, відтворення історичної реальності, сповненої об'єктивно зумовленими зв'язками, що взаємонакладаються завдяки «виписуванню» етапів «прогресивної класової боротьби», еволюції суспільства, здатного присвятити себе високій ідеї й т.д. Попри очевидну заангажованість автора, розвідки А.О.Введенського були методологічно полімодальними і поєднували історичні, соціологічні, філософські методи, доповнені рефлекторною практикою.

Важливим доповненням до портрету А.О.Введенського були його стосунки з колегами, що доволі добре ілюструють засідання відділу, порядок денний яких передбачав обговорення проміжних результатів розроблення науково-дослідних тем чи багаторічних студіювань, трансформованих у дисертації. Зазвичай професор висловлював позитивне враження від історичних розвідок колег, доповнюючи загальні зауваження конкретними побажаннями в доброзичливій формі, які переважно стосувалися джерельної бази, історіографії досліджень і їх методологічної основи¹³³. Неодноразово Андрієві Олександровичу не бракувало сміливості заперечувати колективну думку та заявляти про власну наукову позицію. Так сталося, наприклад, при розгляді в 1955 р. докторської дисертації відомого дослідника соціально-економічної історії, якому судилося пережити політичні репресії 1930-х рр., – Миколи Михайловича Ткаченка (1892–1965 рр.). Наслідки її гострого обговорення затримали захист дисертаційного дослідження «Начерки з історії селян на Лівобережній Україні» майже на 10 років, проте таки закінчилися для М.М.Ткаченка здобуттям наукового ступеня. Тоді колеги майже одноголосно виступили категорично проти основних положень і висновків, зроблених автором, за винятком двох осіб – А.О.Введенського та О.М.Апанович, які визнали високу наукову вартість праці, її оригінальність, принципово й жорстко заперечивши майже кожен пункт положень негативної резолюції відділу, укладеної «вкрай тенденційно і з акцентом на одіозності»¹³⁴. Як свідчить історія, так було неодноразово, коли гуманізм і принциповість ученого сприяли торуванню шляху у світ науки молодим дослідникам і тим, хто мав непросте минуле.

Навіть у коротеньких виступах, повідомленнях, коментарях і репліках, зафіксованих у документації відділу феодалізму Інституту історії АН УРСР, може бути виявлено виразні риси людяності й фахової компетенції. І тоді доповнені аргументами заклики про необхідність заснування в республіці історичного журналу, зміцнення зв'язків із фаховими колами істориків зарубіжжя¹³⁵, формування мови науки з урахуванням історичного досвіду¹³⁶, судження про

¹³² НА ІУ НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.518. – Арк.1, 4–5, 9.

¹³³ Див., напр.: Там само. – Спр.521. – Арк.50, 54; Спр.442. – Арк.3, 58, 80 та ін.

¹³⁴ Там само. – Спр.598. – Арк.32–71. – Арк.68.

¹³⁵ Там само. – Спр.598. – Арк.74.

¹³⁶ Там само. – Арк.2.

професійні риси справжнього дослідника¹³⁷, сміливі й належно обґрунтовані дискусії з визнаними авторитетами, коли публічно декларувалася неоднозначність ролі будь-якої особи в історії, у тому числі й затаврованої офіційно, оскільки навіть «ворог народу може об'єктивно представляти загальнонародні інтереси»¹³⁸, та, водночас, неприховане засудження «націоналістичних» концепцій української історії «школки Грушевського»¹³⁹, перестороги стосовно небезпечності укорінення легенд у науці¹⁴⁰ та багато чого іншого, але подібного¹⁴¹, яскраво доповнюють історіографічний образ історика і створюють умови для додаткових множинних ідентифікацій його наукової позиції з урахуванням особливостей доби. Постійні компроміси професора з власним сумлінням і бажання зберегти обличчя, намагання відповідати «офіційним науковим нормам» виховання усе ж таки імператорського університету, якраз і продукували доволі неоднозначне ставлення колег до позицій дослідника, що досить точно передає висловлювання про нього В.О.Голобуцького: «Дві голови в одному тулубі»¹⁴².

Підсумовуючи результати науково-педагогічної діяльності Андрія Олександровича Введенського в Київському держуніверситеті, відзначимо його важливу роль у становленні кафедри історії СРСР, визначенні змісту навчально-виховного процесу та розбудові історичної освіти у вищій і середній школі. Окрім освітніх та науково-організаційних старань заслуговує на увагу дослідницька діяльність А.О.Введенського, пов'язана зі спеціальними історичними дисциплінами та економічною історією – двома помітними науковими дискурсами 1940–1960-х рр.

Попри різне ставлення до здобутків вченого, їх уведення в науковий обіг справило помітний вплив на розвиток джерелознавства, документознавства й економічної історії. Його студії мають оцінюватися в межах ширшої постмодерністської критики російської історичної традиції, орієнтованої на деконстрування авторитетної канонічності, плюралізм інтерпретацій. Лише за таких умов можна належно поцінувати виписані дослідником у межах економічної історії життєві шляхи й поведінкові стратегії конкретних осіб із роду Строганових, відтворення мапи їх життєпростору й визначення зв'язку між об'єктивними параметрами географічної просторової мережі та результатом економічної діяльності людей, формулювання традиції як соціальної пам'яті й відтворення контексту історії повсякдення.

Цінність розвідок А.О.Введенського зі спеціальних історичних дисциплін полягає в тому, що вони дозволяють простежити генеалогію історичного документознавства, указуючи на первісну площину його зародження та розвитку. На тлі новітніх документологічних дискусій акцентуація на його генезі може бути особливо корисною для додаткового ствердження класичних підходів у

¹³⁷ Там само. – Арк.56.

¹³⁸ Ідеться про відому полеміку з приводу статті В.О.Голобуцького на шпальтах журналу «Комуніст України», присвячену місцю заснування Запорізької Січі та ролі князя Д.І.Байди-Вишневецького в історії українського козацтва (див.: Там само. – Арк.101).

¹³⁹ Висловлювання А.О.Введенського (див., напр.: Там само. – Арк.52).

¹⁴⁰ Там само. – Спр.442. – Арк.80.

¹⁴¹ Там само. – Арк.2.

¹⁴² Там само. – Арк.117.

визначенні змісту документознавства. Ставлення Андрія Олександровича до економічної історії та спеціальних історичних дисциплін було взаємодоповнюючим. Саме з цих перспектив новітнє прочитання праць А.О.Введенського як передвісників постмодерністських текстів і продуктів свого часу має більше значення, аніж можна було початково припустити. Проте однозначно дати відповідь на питання, чи став він *своїм* у Київському державному університеті, видається нам неможливим, оскільки до останніх днів життя дослідника продовжував залишатися вихованцем інших наукових шкіл і традицій, уповні невизнаним новатором студій з економічної історії, людиною з непростим минулим, а через це – непростим ставленням і до нього самого.

The creative heritage of A.O.Vvedens'kyi in the field of history, diplomacy, source study, other related branches of knowledge, the importance of the scientist's ideas for the development of the national documentary science have been actualized.

